

K STVARNEMU OZADJU V LEVSTIKOVEM KRPANU

Prof. Slodnjak upravičeno domneva, da je pisatelj poleg znanih nam slovenskih in srbskih ljudskih motivov, ki so pobudili povest, moral slišati »še neko, danes neznano pripovedko o Krpanu, kakor mu jo je nekdo pripovedoval, in je bila tovarniška preobrazba pripovedke o boju kmeta s plemičem« (Slodnjak, Martin Krpan v mohorjanskem Cvetju 1934, str. 10 do 12). Ljudsko izročilo, ki je v Pivki (Št. Petru na Krasu) menda še danes živo, postavlja po Müllnerjevi ugotovitvi temu junaku med tovarniki fiktivno domačijo k Sv. Trojici blizu Pivke in Postojne. Ta lokacija ustreza tudi detajlu v Levstikovi povesti, v katerem Krpan s kobilico sreča cesarjevo kočijo na veliki cesti nekje na Notranjskem, dve uri hoda od svoje domačije. Na tej primorski magistrali, ki je držala v Trst oziroma Koper, je bilo tovarništvo s soljo — v rokah so ga imeli Notranjci in Čiči — najbolj razgibano, tam je morala tudi ljudska pripovedka o tovarniku Krpanu živeti najbolj krepko in neokrnjeno. S tem blagom so navadno tihotapili: beneške soli iz Kopra Avstrija sploh ni dovoljevala kupovati in prodajati, pa tudi glede domače tržaške je odpravila monopol in uvedla prosto trgovino šele 1819 (Mal, Zgodovina slov. naroda, str. 526).

Zdaj nastaja vprašanje, kako je prišel Levstik do suponirane ljudske pripovedke in z njo do epskega motiva o Krpanu. Ne smemo si misliti, da je bilo tovarništvo s soljo in vinom vezano le na osrednjo prometno žilo od morja do Ljubljane. Bilo je razvito tudi drugod, tako na *Dolenjskem v okolici Velikih Lašč*, kjer ilovnata in kamnita zemlja ni mogla preživljati vseh ljudi. Tamkajšnji tovarniki so bili pridni in podjetni ljudje, bili so več na poti kot doma (kakor sosednji Ribničani in Kočevarji, krošnjarji s suho robo), sol so prenašali na trpežnih hrvaških konjih in jo prodajali včasih za denar, navadno pa v zameno za dobro žito (mernik soli za mernik dobrega žita). Nakupovali so jo ali prav v omenjenih primorskih mestih ali pa na živahnem trgu v Cerknici, jo nato tvorili čez hribovite Bloke ter jo prodajali širom po Dolenjskem, včasih pa hodili z njo celó na Štajersko. Za Dobropolje, ki je bilo za Velike Lašče fara še v drugi polovici prejšnjega stoletja, pravi Valvasor med drugim dobesedno: »Vsi tukajšnji prebivalci so tovarniki s soljo.« V samih Laščah, kjer je svet še manj rodoviten kot v sosednjem Dobropolju, so se domačini preživljali z zidarstvom, žganjem apna in tvorjenjem soli (Valvasor, Slava vojvodine Kranjske, II. knjiga, 36., 41. in druga poglavja; Mrkun, Obrti in trgovina velikolaškega okraja, 1943).

V Laščah je bila po vsej verjetnosti stalna tovarniška postojanka v gostilni pri Drakslerici, tam se namreč cepi pot proti Karlovcem in Blokam (druga se na Bloke vzpenja iz Sodražice). V tej gostilni so se še v Levstikovih mladih letih zbirali nekdanji tovarniki, tedaj že sivolasi možje, in pesnik jih je slišal modrovati o starih časih, »kako so sol nosili iz daljnih morskimi mest in z vinom tvorili, ko ni bilo še cest« (Levstik, Povsod ni sreče, Pesmi 1854; v rokopisu za poznejšo nameravano izdajo pri Kleinu: »kako so sol nosili tam od primorskih mest«). *Od teh nekdanjih laškodobropoljskih tovarnikov*, v katerih je očitno živel še močan stanovski ponos, je pesnik moral zvedeti notranjsko ljudsko pripovedko o njihovem junaškem tovarišu Krpanu. (Ko je kasneje, 1858, prišel za domačega učitelja na Vilharjevo graščino Kalec pri Št. Petru, se je lahko seznanil tudi s Krpanovo domovino.) Močilar, »star siv mož« iz Močil, zaselka med Retjami in Podpoljanami, čigar pripoved tvori okvir Levstikovi povesti, je bil verjetno eden izmed teh nekdanjih tovarnikov ali pa je vsaj zajemal iz tovarniškega izročila, ki je bilo tedaj v Laščah še živo in splošna ljudska last. Od teh svojih rojakov — nekdanjih tovarnikov pa Levstik ni dobil le epskega motiva o Krpanu, ob njih je mogel posredno študirati tudi junakovo izražanje, značaj in miselnost, skratka, lahko je še v vsem zajemal iz njegovega svojevrstnega stanovskega ambienta.

Joža Mahnič

O PISAVI SESTAVLJENIH KRAJEVNIH IMEN

Uredniški odbor za novo izdajo SP je dal »široki javnosti v pretres« predlog novega pravila za pisavo sestavljenih krajevnih imen v obeh delih z veliko začetnico: Višnja Gora, Novo Mesto, Srednja Vas, Gornji Grad itd.; ker ga je objavil M. Rupel (v Slov. por. 29. 12. 1957), ga imenujem Ruplov predlog. Kot geografa, ki sem imel opraviti s pisanjem zemljepisnega učbenika in risanjem zemljevidov, pa sem pri tem naletel na razne pravopisne težave, me pravila o pisanju zemljepisnih

imen posebno zanimajo. Zato sem prvi trenutek sprejel Ruplov predlog s pravim olajšanjem; saj je to pravilo kar se da preprosto, jasno in nedvoumno, tako da ne dopušča nobenega spornega vprašanja več in se lahko kar mehanično uporablja. Vendar, ko sem začel natančneje premišljevat, so se mi kmalu zbudili pomisleki načelnega, pa tudi praktičnega značaja. Prišel sem nazadnje do sklepa, da je Ruplov predlog nesprejemljiv.

Predvsem mislim, da je praktično neizvedljiv, saj imamo že slabe izkušnje. Krajevni leksikon (KL) Dravske banovine je že 1937 uvedel pisavo sestavljenih krajevnih imen v vseh sestavnih delih z veliko začetnico, pa se to »ne pomensko ne grafično nekako ni obneslo«, kakor ugotavlja J. Moder (JiS III, str. 379). Spominjam se še, da je tudi dr. Tomiňšek v Planinskem vestniku nekaj let pisal vsa sestavljena zemljepisna imena v vseh delih z veliko začetnico, pa — tudi ni uspel; PV se je vrnil k prejšnji pisavi. Zakaj dr. Tomiňšek ni uspel? Mislim, da je glavni vzrok v tem, ker je prevelikemu številu zemljepisnih imen spremenil »tiskano in pisano lice«, na katero so bili ljudje oddavna navajeni; uprlo se jim je, da bi naj pisali Kranjska Gora, Kamniške Planine, Gorenja Vas itd., ko so bili prej navajeni pisati in brati: Kranjska gora, Kamniške planine, Gorenja vas itd. Dr. Tomiňšek, kakor tudi KL, je naletel na to, »da je vprav v pravopisih tradicija zelo močna in bi predaljnosežne reforme povzročile zmedo,« kakor ugotavlja I. Tominec (JiS III, str. 189). Ali niso vzroki Tomiňškovega neuspeha taki, da bi lahko omajali tudi Ruplov predlog? Pa pogledjmo, kako daljnosežne bi bile spremembe v pisavi po Ruplovem predlogu! Današnji stvarni položaj v pisavi krajevnih imen se pač kaže v KL Slovenije 1954 (KL 54) in v Zakonu o območjih krajev in občin v LRS 1955 (Zak. 55), ki oba pišeta krajevna imena po SP 1950. Pogled v abecedni seznam krajev v KL 54 nam pokaže, da imamo nad dva tisoč sestavljenih krajevnih imen, med temi več kot tisoč takih, ki so sestavljena iz določilnega pridevnika ter občnega krajevnega imena in za katera velja pravilo, da se občna imena v sestavi pišejo z malo začetnico. V KL 54 in v Zak. 55 je ta pisava tudi do kraja izvedena, če izvzamemo nekaj nedoslednosti. Po Ruplovem predlogu pa bi vsem tem več kot tisoč krajevnim imenom morali spremeniti pisavo tako, da bi v drugem delu pisali vsa občna imena z veliko začetnico; med temi bi bilo vsaj tri sto Vasi, skoraj prav toliko Vrhov pa nič koliko Gričev, Hribov, Gora, Polj, Dolin, Peči, Vod, Potokov itd. in še nekaj Kalov, Kotov, Zlebov, Jam, Grab, Lazov, Njiv, Luž, Mlak ipd. KL in Zak. bi v novi, popravljeni izdaji pač imela precej drugačno lice kot sedaj; nič koliko korektur bi bilo potrebnih tudi v tekstu. In zakaj vse to? Samo zato, ker je treba pravilo postaviti tako, da bo tudi »dolenjska metropola« Novo Mesto prišla do svoje pravice, pa še Kamna Gorica (da ne bo razlike od Nove Gorice), da nas ne bo v oči bodel Polhov Gradec (ki se sedaj po krivici šopiri z veliko pisavo), in sploh, da legaliziramo pisavo kakega ducata ali več krajevnih imen, s katerimi sedaj ne vemo, kaj bi počeli (n. pr. Škofja Loka, Blejska Dobrava, Rimske Toplice, Spodnji Dolič ipd.). Za več kakor le za nekaj desetih problematičnih imen sploh ne gre in zaradi teh naj bi bilo treba spremeniti »pisano in tiskano lice« več kot tisoč krajevnim imenom! Pa se mi kar vsiljuje misel, da bi le bilo boljše, če bi vseh teh tisoč imen pustili lepo pri miru, tistih nekaj problematičnih imen pa deli, če drugače ne gre, v poseben predalček z napisom: Izjeme. Saj vendar ni nobenega pravila brez izjem, saj pravopisna pravila niso nikak naraven ali logičen zakon, ampak »stvar dogovora in do neke mere tudi kompromisa«, kakor pravi I. Tominec (ibid.). Na kompromisu temelji tudi moj predlog na koncu tega sestavka.

Prej pa še nekaj načelne kritike. Kljub zagotovilu, da uredniški odbor nima namena, kdo ve kako spreminjati osnove našega pisanja, jo Rupel sam bistveno spreminja, ko priznava osnovo le »za druga zemljepisna sestavljena imena, to je za imena vodá, zalivov, otokov, dolin, polj, gorá, planin, jam, cest, ulic ipd., za imena naselij (vasi, trgov, mest) pa postavlja novo pravilo, ki je v nasprotju z osnovo. Tudi z geografskega stališča taka delitev zemljepisnih imen, kar se pisave tiče, ni sprejemljiva; geografi smemo zahtevati etnotno pravilo za vsa geografska imena, bodisi da pišimo v sestavi oba dela z veliko začetnico, bodisi da ostane sedanje pravilo. Ne morem sprejeti pisave Jadransko morje, Blejsko jezero, Kamniške planine itd., pa Kranjska Gora, Polhov Gradec, Novo Mesto. Po novem pravilu pride do nesmiselnih primerov, da bi morali pisati Loški Potok (kraj), pa Loški potok (voda). Tudi bi pisali Titova cesta (ulica), pa Rakova Steza (kraj). Ruplovo pravilo je tudi v nasprotju s tendenco, da bi čimbolj omejili pisavo velike začetnice, in v nasprotju z zahtevo, naj bodo pravopisna pravila kar se dá stalna.

Moj predlog temelji na tehle osnovah: 1. Paragrafa 17 in 19 naj ostaneta popolnoma v veljavi, le subjektivnemu kriteriju, po katerem se dá spoznati samostanik, ki se čuti kot lastno ime, naj se dodajo objektivni kriteriji (kateri, to je razvidno iz besedila mojega predloga). 2. Upoštevati je sedanji dejanski položaj v pisavi krajevnih imen, kakor se kaže v Zak. 54 in v Zak. 55. 3. Zaradi doslednosti v pisavi je treba napraviti le neogibno potrebne popravke v nekaterih krajevnih imenih, problematične primere pa dati v odstavek z izjemami, kjer naj se upošteva edini razlog: udomačenost, stara navada, ne pa kaka logična doslednost.

V naslednjem podajam predlog, kako nadomestiti sedanji tekst §§ 15—19 SP. Na koncu pa bom dodal še nekaj nadrobnih utemeljitev.

15a *Krajevna imena* dajemo določenim posameznim krajem, vodam, goram, pokrajinam, državam, celinam in jih pišemo z veliko začetnico: Vrba, Laško, Celje, Savinja, Drava, Jadran, Triglav, Pohorje, Slovenija, Koroška, Jugoslavija itd.

Če dobi kraj ime iz občnega imena, postane to ime *krajevno lastno ime* in se piše z veliko začetnico: Potok, Planina, Hrib, Gora, Dolina, Dol, Log, Gorica itd.

Ker je takih krajev z enakim imenom več, se natančneje določajo z dostavkom drugega bolj znanega bližnjega kraja, n. pr. Dolina pri Lendavi, Dolina pri Mokronogu, Hrib pri Koprivniku, Hrib pri Cerovcu, Dobrava ob Krki, Dobrava pri Konjicah, Planina pri Sevnici, Planina pri Rakeku itd.

16b Kadar je *krajevno ime sestavljeno* iz dveh ali več besed, pišemo začetno besedo z veliko začetnico, druge besede pa z veliko, če so tudi same zase lastna imena, z malo pa, če so občna imena ali določilni prilastki: Južne apeniške Alpe, Dinarski obmorski Kras, Dunajsko Novo mesto, Bohinjska Srednja vas itd.

To velja zlasti za uradne naslove držav (ki se lahko pišejo tudi okrajšano z velikimi začetnicami sestavnih delov): Federativna ljudska republika Jugoslavija (FLRJ), Ljudska republika Slovenija (LRS), Združene države Amerike (ZDA) itd.

Če stoji občno ime kot prilastek pred krajevnim lastnim imenom, se piše z malo, lastno ime pa z veliko začetnico: mesto Ptuj, kopališče Bled, otok Krk, polotok Istra, pristanišče Trst, najvišji vrh Triglav, gora Krim, reka Mura, potok Črna ipd.

17c Kadar je *krajevno ime sestavljeno* le iz določilnega pridevnika in občnega krajevnega imena, pišemo pridevnik z veliko, samostanik pa z malo začetnico: Kranjska gora, Šmarna gora, Kamna gorica, Slovenske gorice, Bela cerkev, Zlato polje, Velo polje, Loški potok, Težka voda, Stari grad, Zdenska vas, Dobrla ves, Mirna peč, Novo mesto, Stari trg, Nadanje selo, Četena raven, Martinj vrh itd.

Sem štejemo tudi zemljepisna imena ulic, cest, jezer, morij, planot, planin, ledin, polj, gora, zalivov, otokov ipd.: Gosposka ulica, Gosposvetska cesta, Dravsko polje, Ziljska dolina, Reški zaliv, Postojnska jama, Cerknško jezero, Jadransko morje, Kamniške planine, Balkanski polotok, Kvarnersko otočje, Ljubljansko barje, Ljubljanski grad (Ljubljanski grad je le grajsko poslopje) itd.

Pripomba: V krajevni rabi lahko pišemo nekatere take samostalnike brez prilastka kot krajevnega imena z veliko začetnico, na primer: grem na Grad (Ljubljanski), vodni jarki na Barju (Ljubljanskem) ipd.

Tako pišemo tudi zemljepisna imena zunaj naše domovine, kadar jih slovenimo: Zlati rog, Železna vrata, Skalne gore, Rdeče morje, Bodensko jezero, Veliki ocean, Češko sredogorje, Erdeljsko višavje, Apeninski polotok, Daljni vzhod ipd.

19d Če je *krajevno ime sestavljeno* iz določilnega pridevnika in samostalnika, ki je lahko že sam zase *krajevno ime* ali se čuti kot *krajevno lastno ime*, se pišeta pridevnik in samostanik z veliko začetnico: Blatna Brezovica, Bohinjska Bela, Murska Sobota, Slovenske Konjice, Slovenski Javornik, Vremski Britof, Železna Kapla itd.

Kot lastno ime se navadno čuti samostanik

a) v sestavi z določilnimi pridevniki *Gor(e)nji, Zgornji, Dol(e)nji, Spodnji, Srednji, Veliki, Mali*, zato pišemo v taki sestavi vsa krajevna imena v drugem delu z veliko začetnico;

b) v sestavi z določilnimi pridevniki, ki v obliki svojilnih pridevnikov natančneje določajo kraje z dostavkom bližnjega kraja v smislu § 15a SP: Blejska Dobrava (Dobrava pri Bledu), Rogaška Slatina (Slatina pri Rogatcu) itd.

Izjeme: a) Občna imena *vas, trg, mesto*, ki označujejo samo vrsto naselja, ne pa določenih posameznih krajev, se pišejo v vseh sestavah z malo začetnico, torej tudi: Gorenja vas, Dolenja vas, Srednja vas itd.

b) V sestavi z določilnima pridevnikoma *Stari* in *Novi* se je že uveljavila pisava vseh občnih imen v drugem delu z malo začetnico: Stara cerkev, Stara žaga, Stari trg, Novi grad itd.

c) V navado je prišla in se že udomačila pisava z veliko začetnico v obeh delih: Škofja Loka, Stara Loka (toda Iška loka, Banja loka, Nemška loka, Bosljiva loka, Prečna loka); Dolenjske, Šmarješke, Rimske Toplice itd.

Nekatera krajevna imena so nastala z združitvijo dveh sosednjih imen in se pišejo s črtico med obema imenoma: Videm-Krško, Vrh-Otalež itd. Podobno pišemo tudi posamezne dele večjih krajev: Bled-Grad, Bled-Mlino, Ljubljana-Bežigrad in tako dalje. Piše se tudi: Vrh Straža, Vrh Sela Šumberk, Plave desni breg itd.

Svojemu predlogu naj dodam še utemeljitev: K besedam »ali se čutijo kot lastna imena« sem dodal dva objektivna kriterija, da se namreč čutijo kot lastna imena samostalniki a) z določilnimi pridevniki Gorenji, Dolenji, Veliki, Mali, b) z določilnimi pridevniki v obliki svojilnih pridevnikov imen bližnjih krajev. To pravilo je praktično že izvedeno v KL 54 in Zak. 55. Pogled v abecedni seznam nam pokaže, da so vsa krajevna imena a) s prilastki Zgornji in Spodnji brez izjeme pisana z veliko začetnico (vseh je $145 + 177 = 322$), le en primer je očitno zgrešen. Nekaj nedoslednosti je pri imenih z določilnimi pridevniki Gorenji, Srednji, Dolenji, Veliki, Mali, tako da bi bilo treba kakih 18 popravkov (v 59 individualnih primerih). Vseh imen s temi prilastki je okoli 500, tako da je popravkov razmeroma malo. b) Imamo 17 Dobrav brez prilastka z veliko začetnico, zato se nam gotovo upira, da bi pisali Blejska dobrava, ko je to vendar Dobrava pri Bledu. Če ta sklep popošimo, dobimo predloženo preprosto pravilo.

Če pregledamo v KL 54 kraje z določilnima pridevnikoma Stari in Novi, odkrijemo, da so že domala vsa občna imena v teh dveh sestavah pisana z malo začetnico, kar dokazuje, da se v praksi že uveljavlja nagnjenje k pisavi z malo začetnico. Mislim, da bi ne bilo prav, če bi hoteli to tendenco zavreti in zaradi poenotenja spremeniti pisavo kar 79 samostalnikov v drugem delu sestave z male na veliko začetnico, namesto da bi popravili le sedanjih osem izjemnih z velike na malo začetnico. Podpreti je pač treba, kar je že prišlo v navado in se uveljavilo, še posebej, če je to tudi sicer zaželeno (Tomšič).

Zaključujem: po mojem predlogu se lahko rešijo vsi problemi, tudi primeri, ki jih navaja M. Rupel kot sporne. Popravkov je potrebnih razmeroma malo, še manj pa je izjem. V dvomnih primerih se lahko denejo imena iz enega predala v drugega ali pa med izjeme. Poglavitno je, da se zavedamo, da »je pravopis treba pojmovati kot nekaj drugotnega, zgolj formalnega«, kakor ugotavlja Janko Moder (JiS III, 379).

Ludovik Vazzaz

Ocene in poročila

JUŠA KOZAKA RODNO MESTO

Solnik starega, premočno v preteklost zagledanega kova bi ob tej knjižici verjetno zmajal z glavo, češ: kaj pa dela v zbirki za dijake izbor del še živega pisatelja, saj ga vendar še ni mogoče prišteti med klasike. Uredniki zbirke Kondor pa so znali kljub malce slučajni, a praktično elastični zapovrstnosti doslej izdanih del dati primeren delež tudi sodobni književnosti ter s tem na zdrav način pomagajo poživiti in aktualizirati gimnazijski pouk slovenske literarne zgodovine. Verjetno jih tudi k izdaji tega izbora novel Juša Kozaka¹ ni nagnilo samo priznanje, ki ga njegovo delo doživlja po vsej Jugoslaviji, ampak lahko vidimo v tej odločitvi predvsem moderne vzgojne namene. Prav je, če nemir našega časa tudi v taki obliki vdre v zavest našega gimnazijca ter ga spodbudi k premišljevanju in samostojnemu iskanju že takoj pri prvih korakih zorenja v osebnost.

Najdragocenejša lastnost Kozakovih del, zlasti tistih, katerih vrsta se začinja s Celico in Maskami, je pogumna odkritosrčnost v izpovedovanju lastnih notranjih doživetij ob spoprijemanju z življenjskimi zapleti in protislovji ter z ostrino časa. To je mik, ki pritegne tako mlajšega kakor tudi bolj zrelega bralca. Ta pa bo seveda videl še kaj več, na primer, kako se Kozaku snov živo prepoji z osebnim nazorom

¹ Juš Kozak: Rodno mesto. Izbor novel. Uredil Mitja Mejak. Opremila Melita Vovk. Knjižnica Kondor 15. zv. Ljubljana. Mladinska knjiga 1957. 220 str. 89.